

Språkvård

TIDSKRIFT UTGIVEN AV SVENSKA SPRÅKNÄMND

1-200

Innehåll

Anders Bodegård

Och och och

Språkvårdssamfundets
stipendium

Carl-Erik Lundbladh

Ord- och ordledsidentifiering
i SAOL

Svenska språknämndens
jubileumsfond

Helena Palm

Svenska biotermgruppen

Lena Moberg

Några nyare ord i svenskan

Sture Allén &

Sven-Göran Malmgren

Rimlig användning av
orimlig?

Jan Einarsson

Mobilister och nallar

Insändare

Tack till ICA-kuriren
Norstedts Ordbok AB
Posten Prima Vista
Sveriges Television AB
Sydsvenskan
Upsala Nya Tidning
WM-data
Ångpanneföreningen AB

som gav generöst ekonomiskt stöd till
Språknämndens verksamhet för år 1999

Nya stödjande ledamöter är välkomna!

Och och och

Anders Bodegård, skönlitterär översättare och verksam i projektet ”Kulturer i dialog” vid Södertörns högskola, reflekterar här över ett av de vanligaste orden i svenska språket.

Och, detta ord som är så vanligt och centralt i svenska språket, utmärker sig på ett nästan olämpligt sätt både i skriften (grafiskt) och i talet (fonetiskt). Varför har vi denna gamla, liksom tyska, stavning, som gör att ordet ser ut som en skrymmande antikvit? Och även om ordet brukar låta ”å” rimmar *och* inte sällan på *rock, krock* och *skrock*.

Och-et är en samordnare till sin formella funktion – *det och det* – ett samordnande bindeord, en konjunktion.

Författaren Erik Beckman hade fattat ett särskilt tycke för konjunktionen *och*:

”Början är i begynnelsen en samordnande konjunktion.”

”Konjunktioner uttrycker sanningen i ett enda ord. De skapar också. Det vill säga: det är de som skapar över huvud taget. Det sker lättast vid järnvägsstationer. Järnvägsstationer är konjunktionsterminaler, möteshallarna där nästan alla, eller alla, riktigt nya barn blivit till eller fötts.”

Själv känner jag mig, bland annat som översättare, mer tvehågsen till *och*-ets huvudroll, dess makt och dominans över svenskan. Här visar det sig, vid jämförelse med främmande språk, att det som där uttrycks genom underordning (subjunk-

tion med bisats, gerundie- och particip-konstruktioner m. m.) på flytande svenska gärna plattas ut, blir vågrätt med ett skvalpande *och* i mitten.

Här finns den falska samtidigheten: *gå och simma*. Här finns oviljan att betona en avsikt: *han kom och lagade taket* (”han kom för att laga taket” låter som om uppdraget inte utförts).

Här finns allehanda verbfraser som betecknar något pågående, något oavslutat, och som bygger på *och*-et: *hon är och badar; de ligger/sitter/står och pratar; det hänger och dinglar; vi skriver och skriver och skriver*.

Här finns mängder av andra fraser med *och*-et som kärna: *mer och mer* (i stället för ”alltmer”), *krångligare och krångligare; en och en, två och två; ut och in; fram och bak*. Och det underliga svaret på frågan: ”Är du arg?” – ”Arg och arg...”

Gerhard Bendz utreder i boken ”Ordpar” (Stockholm 1965) den frekventa figur som består av två med *och* hopfogade substantiv, adjektiv, adverb eller verb – *liv och död, kort och gott, klar och tydlig, saker och ting*.

I sin analys delar Bendz in ordparen i tre huvudgrupper:

– Antitetiska (motsatspar), sådana självklara ordpar som: *kropp och själ, stort och smått, nära och fjärran, fråga och svara*.

– Enumerativa (uppräknings): *sill och potatis, folk och få, med näbbar och klor*. Tvåtalet är dominant, även om en uppräknings förstås kan ha flera led: *tro, hopp och kärlek*. (Svenskan föredrar att tydligt avsluta en uppräknings med *och* och utelämnar ogärna bindeordet)

– Synonyma ordpar, som utgör den mest tankeväckande kategorin, eftersom den logiskt sett tycks så onödig (pleonastisk, tautologisk): *på sätt och vis, eld och lågor, först och främst, jobbar och står i*.

När det rör sig om så tydliga synonymer som *saker och ting* torde skälet till användningen vara emfatiskt, emotionellt, retoriskt. Och säkert rytmiskt, eufoniskt – samt idiomatiskt svenskt.

Men här finns också ordpar vilkas synonymi inte är så tydlig, där det andra ledet tillför något, utvidgar, förklarar: *gammal och grå, gammal och trött, enkel och naturlig, enkel och flärdfri*. Dessa betecknas av Bendz som interpretatoriska och förekommer särskilt ofta i översättningar på grund av behovet att heltäcka betydelsen av ett ord i originalet. (En polsk fras som ordagrant betyder 'eftersom vintern närmade sig' har jag till exempel i R. Kapuscinskis "Imperiet" översatt till *eftersom det började bli vinter och kallt*.)

Gerhard Bendz skriver om sådana "dubbelöversättningar" och finner det givet att ordparen dansar vid översättning – det är inte sällan på sin plats med två ord i stället för ett: "entièrement" – *helt och hållet*, "clairement" – *tydligt och klart*, "tendre" – *ömt och kärleksfullt*. Samtidigt varnar han för det "besvärande" med en överdriven tendens till dubbelöversättning, vilken kan återspegla "ett eget, yvigt stildrag hos översättaren".

Gerhard Bendz karakteriserar vidare

ett antal svenska författare som mer eller mindre utpräglade "ordparare". Nummer ett tycks vara Runeberg, som i "Molnets broder" bland andra ordpar har: *blod och strider, kraft och storhet, flärd och stoft, sorg och oro, tom och ödlig*. Hos Snoilsky uppfångar Bendz ordpar som *sorg och kval, sorg och oro, sorg och vända, gråt och sorg, sorg och ve, sorg och strid*.

Hos Fröding, menar Bendz, är ordparen inte retorik utan "ordmusik och ljudmåleri": *gren och flen, svinga och sväva, stöna och stamma, lera och slam, dött och begraven och glömt*. Och hos Ekelöf finner han "suggestiva, gärna allittererande, gärna paradoxala ordpar": *hängen och hyllen, svettas och svider, astma och andnöd*.

Om Rydberg skriver han: "Viktor Rydbergs kärlek till parallellism är så påtaglig att man kan fråga sig om den inte närmast är påverkad av Gamla testamentets tankering." Och kanske är Bibeln en av förklaringarna till *och*-ets starka ställning i det svenska litteraturspråket. Hur var det nu den började?

"I begynnelsen skapade Gud himmel och jord.

Och jorden var öde och tom, och mörker var över djupet, och Guds ande svävade över vattnet.

Och Gud sade: 'Varde ljus'; och det vart ljus."

(*Och*-ets roll verkar dock förminskad i den nya Bibelöversättningen:

"I begynnelsen skapade Gud himmel och jord.

Jorden var öde och tom, djupet täcktes av mörker och en gudsvind svepte fram över vattnet.

Gud sade: 'Ljus, bli till!' Och ljust blev till.")

Det finns en närhet mellan skrift och tal i svenskan – tors man påstå – som kanske ligger bakom samordnandet. Här påminner jag mig att mitt ständiga råd till nya översättare lyder: Låt det översatta låta! Läs det högt, åtminstone i andanom!

En känd fransk översättare av svensk litteratur brukar klaga över att det blir så många ofranska "et" i översättningarna. Ska en översättning från franska till svenska också följa originalets syntax, eller ska den inte det? Det är en alltför stor fråga här

och nu, men summa summarum vill jag ha sagt: Nej, jag tror inte det. Men man bör hålla sig inom meningens ram.

Sedan kan man spekulera över det förhållandet att svenskan med sådan förkärlek tillämpar samordningen, under vars horisontella yta det vertikala, hierarkin, underordningen, gömmer sig – alltså utanför det rent språkliga uttrycket. Har detta någonting att göra med vår kultur och mentalitet i stort?

Språkvårdssamfundets stipendium

I Språkvård 3/1999 fanns information om Språkvårdssamfundets stipendium. Samfundet delar ut upp till 10 000 kronor för undersökningar av svenskan inom områden där konkurrensen med internationella språk är stor. I Språkvård stod att stipendiet kunde sökas till 1999 års utgång, men ansökningstiden har förlängts till utgången av år 2000.

Ytterligare en undersökning har stipendierats sedan Språkvård 3/1999 kom ut. Birthe Andersson, Stockholms universitet, har fått 1 500 kronor för sin uppsats *Hur används svenska språket i ett företag med engelska som koncernspråk?* Uppsatsen bygger på en enkät om språkvanor i ett svenskt dotterbolag till ett multinationellt företag. Antalet anställda i Sverige är ca 150, och många sysslar med försälj-

ning. En klar majoritet av de anställda uppgav att de använde engelska dagligen, men så gott som alla talade mer svenska än engelska, och över hälften skrev mer på svenska än engelska. Ju högre befattning man hade, desto vanligare var engelskan. Svenska var vanligt vid samtal med medarbetare, vid kundkontakter och i vanliga brev. Engelska förekom mycket i presentationer och externa möten. I telefonsamtal och e-brev förekom båda språken i stor utsträckning.

Den som är intresserad av Birthe Anderssons undersökning eller vill ha upplysningar om Språkvårdssamfundets stipendium kan vända sig till samfundets ordförande Olle Josephson, tfn 08-163895, e-post <olle.josephson@nordiska.su.se>.

Ord- och ordleds- identifiering i SAOL

Här diskuterar Carl-Erik Lundbladh, redaktör vid Svenska Akademiens ordboksredaktion i Lund, några nyheter i den senaste upplagan av Svenska Akademiens ordlista.

Den senaste upplagan (den tolfte) av Svenska Akademiens ordlista (SAOL) har infört några nyheter av vilka tre här ska beskrivas. Den s.k. lemma-lexem-modellen tillämpas nu vid etablering av uppslagsord, dessa står i strikt alfabetisk ordning, och de är uppdelade i ordled. Förändringarna har att göra med eller har betydelse för identifiering av ord och delar av orden.

Lemma-lexem-modellen

SAOL 12 behandlar under ett uppslagsord alla ord som överensstämmer i form. Det tas alltså ingen hänsyn till homonymer, d.v.s. ord som till formen är identiska men har olika ursprung eller av språkkänslan upplevs som olika ord. När orden stämmer formellt överens, d.v.s. tillhör samma ordklass, har identisk stavning, böjs likadant och uttalas på samma sätt, så räknas de som samma ord eller behandlas åtminstone under samma uppslagsord. Därför finner man *lapp* i betydelsen 'litet stycke tyg el. papper' och *lapp* i betydelsen 'same' beskrivna under ett enda uppslagsord (lemma) *lapp* med två betydelser (lexem). Vidare presenteras ett enda adjektiv *skär* med betydelsena 1) 'rosa' och 2) 'ren'; 'klar'. Det finns ett enda substantiv *ren* som betecknar ett djur eller

'markremsa längs dike el. vägkant m.m.'. Verbet *sprita* kan antingen betyda 'supa' eller 'lossa frö från fäste' (*sprita ärter, sprita bönor*). Exempel på andra uppslagsord där obesläktade ord sambehandlas är *broms*, *fota*, *hopp*, *last* och *sätt*. Vidare har SAOL ett enda *lida*, trots att det i allmänhet uppfattas som två olika ord. (Jfr vitsigheten *tiden lider och vi med den*.)

Reformen att behandla homonymer under ett uppslagsord kan stöta ordlistanvändarens språkkänsla. (Jfr Jonsson 1988:13 ff.) Användaren vet eller har en känsla att t.ex. *fota* i betydelsena 'grunda', 'avskeda' och 'fotografera' är tre eller åtminstone två ord. Nu sambehandlas homonymerna så att det inte framgår om betydelsena under *fota* är tre betydelser hos ett och samma ord eller om de hänförs till flera olika ord. Sådant beaktas i förra upplagan. Där upplyses t.ex. via 'knälla resp. 'knälla att betydelsen 'smälla' är att hänföra till ett ord och betydelsen 'gå långsamt' (*knälla sig iväg*) till ett annat.

Sambehandlingen av etymologiskt obesläktade ord i en artikel innebär i praktiken en återgång till vad som ofta är beskrivningssättet i SAOL:s allra första upplagor. I upplagorna 1 till och med 6 behandlas ofta homonymerna i en

gemensam artikel. Skillnaden mot 12:e upplagan är framför allt att de tidiga inte har någon uppdelning av betydelsena på numrerade siffermoment. (Se Johannisson 1974:11.)

Broms (pl. -ar), s.m. En insekt. [...] Äfven inrättning att hejda ångvagn o. d. *Last* (pl. -ar), s.m. el. f. Plågar tagas som fem. i bem. *börda*, *skeppslast* o. d. (Isl. *lest*); som mask. för bem. *fel*, *lastbarhet* (Isl. *löstr*)

Denna behandling av homonymer är dock inte helt genomförd i de äldre ordlistorna. T.ex. finns två artiklar *ren*, substantiv ('åkerren' resp. 'djuret') i första upplagan från 1874.

I SAOL:s inledningskapitel sägs på s. X märkligt nog att ordlistans nya sätt att etablera uppslagsord innebär två förändringar. Den ena förändringen är den ovan beskrivna att två eller flera homonymer behandlas under ett enda uppslagsord. Exemplet är *fria*, två uppslagsord i SAOL 11 (*fria till ngn* resp. *hellre fria än falla*) men ett uppslagsord i SAOL 12. Den andra förändringen skulle vara att ord som tidigare förekommit som ett enda uppslagsord trots olika ordklass och böjning nu är uppdelade på sina respektive ordklasser. Det äldre arrangemanget gäller emellertid några särfall där skilda ordklasser hos bl.a. *ljus*, *lugn* och *tro* har fått dela uppslagsord. Här om mera i följande avsnitt.

Alfabetisk ordning

Uppslagsorden är lättare att hitta i den senaste upplagan eftersom de är ordnade strikt alfabetiskt från första uppslagsord till sista; varje uppslagsord med sin artikel utgör ett eget artikelblock. I de äldre ord-

listorna representeras sammansättningar till ett uppslagsord av efterlederna i alfabetisk ordning i samma artikelblock som förleden. Dessutom kan i detta block sådana etymologiskt och semantiskt besläktade ord, t.ex. avledningar, stå som inte bryter den alfabetiska ordningen. T.ex. behandlas i den elfte upplagan under substantivet *ljus* också adjektivet *ljus*, men *ljushet* och *ljusna* står utanför artikelblocket på samma nivå som andra huvuduppslagsord. Vidare står *primör* i samma artikel som *primär*, föregånget av alla sammansättningar till *primär*. Men *internerna* står inte i det artikelblock som inleds av *intern* och innehåller sammansättningar till *intern* samt de besläktade *internalisera* och *internat*. Anledningen till att artikeln *internerna* fick ett eget block (tillsammans med *internering* och *interneringsläger*) var att det icke besläktade ordet *international* kom före i alfabetet. Redaktionen tillämpade alltså en nischning som i stort sett innebär att sammansättningars efterleder står i obruten rad inne i ett artikelblock inlett av förleden. I blocket står ofta också andra besläktade ord såvida inte huvuduppslagsordens alfabetiska ordning därmed bryts.

Arrangemanget i elfte upplagan är inte helt barmhärtigt mot användaren, framför allt eftersom det kan vara svårt att hitta ett ord som inte är sammansättning men ändå delar artikelblock med ett besläktat ord. I fallen *ljus*, *lugn* och *tro* är ordlistan närmast brutal. T.ex. har adjektivet *ljus* inget uppslagsord utan delar detta med substantivet *ljus*. Substantivet och adjektivet anges nämligen som punkt 1 resp. punkt 2 under samma stickord *ljus*. Det har inte gjorts på motsvarande sätt överallt där möjlighet funnits. Man valde en mer

normal och användarvänlig lösning för t.ex. substantivet och adjektivet *högg*, liksom för *plakat* 'anslag' och *plakat* 'redlöst berusad', 'stupfull'. Dessa behandlas i var sitt artikelblock.

Sammansättningarna i tidigare upplagor kan vara svåra att hitta eftersom det inte alltid är självklart på vilken förled man ska söka. Ett exempel på hur mycket lättare det är i den tolfte upplagan är *vårfrudagen*, alltså ett eget uppslagsord. I den elfte upplagan står ordet i samma block som det possessiva pronomenet *vår*. I både elfte och tolfte upplagorna upplyses om att *vårfrudagen* är detsamma som 'Marie bebådelsedag', men i den senaste får användaren tyvärr inte veta att det första ordledet är det possessiva pronomenet. Det är alltså lätt att hitta ordet tack vare alfabetisk ordning i den senaste upplagan, men information har gått förlorad. Det hade varit god service att ge en hänvisning till ²*vår*. Då hade ordlistan haft samma information som den tidigare upplagan förutom att tillgängligheten ökat. Ibland görs sådan hänvisning för att hjälpa användaren att identifiera en sammansättnings förled, t.ex. vid *meddon* och *medspår*. Det kan också finnas hänvisningar som upplyser om vad som är basen i en avledning, t.ex. *kolning* till ²*kola* ('förvandla till kol'). Hänvisningen har gjorts för att sammanblandning inte ska ske med ³*kola* ('dö'). Detsamma hade kunnat uppnås genom uttalsbeteckning vid *kolning*. Motsvarande sker t.ex. vid *körledare* [k-] och *körlektion* [ç-].

Hänvisningarna är gjorda när det bedömts vara nödvändigt eller mer eller mindre spontant. Det hänvisas t.ex. inte till '*med*' vid *medtrafikanter*. Vid *tunnboj* hänvisas däremot till '*tunna*' ('stort

(trä)kär', 'ä. rymdmått'), men användaren får inte veta att även förleden i *tunnstav* är '*tunna*'. Vid *sulunge* finns hänvisning till '*sula* 2', men vad förleden är i *sulläder* lämnas åt användaren att själv klara ut.

Det är alltför ofta som SAOL 12 inte hänvisar i fråga om förleden i sammansättning. Vid *lappdräkt*, *lappsalva*, *lappskräddare*, *lapptäcke* och *lappverk* förklaras den inte. Vid *sättbord* får användaren ingen hjälp att identifiera förleden som *sätt* 2 ('omgång', 'uppsättning' m.m.). Vidare upplyses inte vad förleden i sammansättningarna på *kram-* är. *Kramhandel* och *kramvaror* borde ha kopplats ihop med ²*kram* ('smärre handelsvaror', 'krimskrams', 'skräp'), *kramsnö* med ³*kram* ('våt o. formbar') samt *kramdjur* och *kramgo* med *krama*. *Renfana* kunde gärna haft hänvisning till ²*ren* 2 ('markrensa längs dike'). Även en avledningsbas kan behöva förklaras, t.ex. att *drusisk* inte är avlett av det enda ord *drus* ('kristallgyttring') som SAOL tar upp utan av grundordet till folkgruppsbeteckningen *druser*.

Informationsvärdet av hänvisningar kan vara stort. Därför är det förvånande att SAOL har tagit bort en upplysande hänvisning som finns i förra upplagan på ett ord som även där är eget uppslagsord. Vid *skärtorsdagen* hänvisas i elfte upplagan till '*skär*'. I den tolfte står förklaringen 'i påskveckan' vid uppslagsordet, men därmed är det inte klargjort att förleden är *skär* i betydelsen 'ren', 'klar'.

Ibland hänvisas också för att upplysa om en sammansättnings efterled. Alternativet är att denna blir förklarad genom ordklass- eller böjningsangivelse eller medelst betydelsebeskrivning (SAOL 12

upplyser till skillnad från tidigare upplagor om ordklassstillhörighet även för sammansättningar), men vid t.ex. *takbox* får användaren veta att efterleden är '*box*'. Både senaste upplagan och SAOL 11 saknar emellertid hänvisning vid t.ex. *spelsätt* och *skrivsätt*, men SAOL 11 talar om vilket *sätt* som ingår i *tandsätt*, *tågsätt* och *vagnsätt* (nämligen *sätt* 'omgång', 'uppsättning'). Det hade varit bra om SAOL 12 i större utsträckning behållit sådan information.

Ordledsuppdelning

En mycket uppmärksam nyhet i SAOL 12 är att ordledsgräns markeras i uppslagsorden. S.k. stor ordledsgräns markeras av ett helt lodstreck, medan ett kort lodstreck markerar liten ordledsgräns. Stor ordledsgräns blir i praktiken detsamma som primär sammansättningsgräns (*uppslag*, *uppslags|ord*). Alla andra ordledsgränser, d.v.s. sekundär sammansättningsgräns, gräns efter prefix eller före avledningssuffix och gräns före böjningsform, är små och markeras med kort lodstreck (*arv|tagiare*, *bevingiad*, *vår|fru|dag|en*).

Enligt SAOL:s inledningskapitel handlar ordledsuppdelningen bl.a. om att visa hur orden är bildade. Det finns emellertid några fall där systemet med långt resp. kort lodstreck i just detta avseende inte fungerar eftersom det långa strecket inte fungerar eftersom det långa strecket, som sägs markera stor ordledsgräns, egentligen används för primär sammansättningsgräns. I *Djurs|holms|bo* ges rätt upplysning om hur ordet är bildat, nämligen som en sammansättning av *Djursholm* och *bo*. Men i *Djurs|holm|are* blir sammansättningsgränsen mellan *djur* och *holm* felaktigt markerad som en stor

ordledsgräns. Ordet är ju en avledning av *Djursholm*, inte en sammansättning av *djur* och *holm*, så den stora gränsen går egentligen före *are*. Men avledningsgräns urskiljs aldrig som stor ordledsgräns. Ett ord som *kärlekslöshet*, en *het*-avledning av *kärlekslös*, har egentligen sin stora ordledsgräns före *het*, men ordet uppdelas *kärleks|löshet* trots att det rimligen inte är en sammansättning av *kärlek* och *löshet*.

Ordledsuppdelningen skall som det förklaras i inledningskapitlet bl.a. vara en hjälp vid läsning av ordlistan att identifiera ett uppslagsord (*hop|plock*, *hop|lös*). Eftersom alla sammansättningar står som egna uppslagsord blir det många fall där skillnaden mellan två ord avgörs av var ordledsgränsen går, t.ex. '*kol|ugn*', '*kol|ugn*' eller '*bil|drulle*', '*bil|rulle*'.

SAOL vill att ordledsuppdelningen ska tjäna som modell för avstavning. Detta kommenteras nedan, men först fokuseras på hur ordledsuppdelningen är gjord. Utgångspunkt är beskrivningen i SAOL s. XXV ff.

Kommutation

Hur uppdelningen i ordled grundläggande utförs medelst s.k. kommutation beskrivs flyktigt. Kommutation förklaras som ett "systematiskt 'utbyte' av delar av ord för att hitta kandidater till ordled". Det exemplifieras med bl.a. serierna *an-komst*, *in-komst*, *ut-komst* etc. och *pro-dukt-ion*, *in-dukt-ion*, *pro-fess-ion* etc. Det verkar vara fråga om att automatiskt urskilja återkommande bokstavskombinationer som sedan känns igen som ordled enligt SAOL:s principer.

Etymologiska fakta

En eventuell automatik i urskiljandet av

ordled måste på ett tidigt stadium kom-
pletteras med en mänsklig bedömning,
om uppdelningen ska visa hur orden är
bildade. I fråga om ordledsuppdelning
och etymologi kan man av s. XXVI sam-
manfattningsvis utläsa som SAOL:s prin-
cip att antingen följs etymologin eller så
görs ingen uppdelning. Ordledsgräns sätts
alltså bara om etymologiska fakta talar för
detta. Däremot avstår ordlistan från upp-
delning som skulle vara etymologiskt för-
svarlig, som det sägs på s. IX ”i vissa prin-
cipiella fall”. Enligt s. XXVI avstavar SAOL
inte perfekt particip och adjektiv på *-en*
(*mogen, galen, given*). Skälet är att man
inte alltid kan identifiera förleden och att
e i vissa former faller bort och *n* därmed
kan räknas till stammen (*mogna, givna*).
Man delar inte heller upp ord där vi inte
kan urskilja några ordled, t.ex. inte det
ursprungligen peruanska *kondor*.

Sannolikt är *all|sköns* (< *alls köns* ’allt
slags’) felaktigt uppdelat med SAOL:s
egna mått mätt. Ambitionen verkar näm-
ligen vara att dela upp också mindre
genomskinliga fornärvda ord etymolo-
giskt korrekt, t.ex. *ed|söre* (< *ed+söre*
'svärjande').

SAOL vill alltså följa etymologin och
därför inte avskilja det vanliga ledet *kon*
(*kon-takt, kon-cept, kon-vex*) i ord där
historiskt sett detta ordled inte ingår. Som
exempel anförs *kontroll*. Som det sägs ingår
det ursprungligen franska ordet *contre*. En
uppdelning görs med resultatet *kontroll*.
Gränsen dras sålunda före *r*. *Roll* kan också
urskiljas som ett etymologiskt motiverat
led (franska *rôle* ’register’), men varför det
dubbeltidiga *r* förs till den senare och inte
till den första stavelsen förklaras inte.

Ordet *kateder* har inte delats upp i ord-
led. Man skulle kunna ha urskiljt *kate* (<

gr. *katá* ’mot’) vilket har gjorts i *kategori*
och *kateikes*, men kanske har det faktum
att *e* lika gärna kan räknas till sista stavel-
sen (< gr. *hédra* ’stol’) gjort att man inte
urskiljt några ordled, alltså ett annorlunda
resultat än i *kontroll*. Det kan också tän-
kas att man avstått från uppdelning efter-
som en sådan hade blivit problematisk vid
katedral (*kate|dr|al*). Här tycks den vanli-
ga slutstavelsen *al* ha urskiljts som i
kolossal. Eftersom det sista *e*-et i *kateder*
är vad SAOL kallar flyktigt så hade en upp-
delning *kate-der* fått överges i *katedral*
eftersom *dr* utan vokal inte räknas som en
stavelse. Resultatet hade alltså blivit det-
samma som nu (*katedr-al*). En eventuell
uppdelning *kat-eder* skulle inte passa bra
ihop med *kate-gori*. Hursomhelst har
SAOL avstått från uppdelning av *kateder*.
Det är inte bara svårt utan omöjligt att
åstadkomma en ordledsuppdelning som
både är konsekvent och visar hur orden är
bildade.

Icke självständiga ordled

Vid ordledsuppdelningen avgörs vilka
ordled som är icke självständiga och om
de ska tillåtas. De accepteras ”om någor-
lunda frekventa grundord eller för- och
efterleder kan identifieras”. Att *bärn* (som
i *bärnsten*) och *palj* (som i *paljett*) aldrig
uppträder som egna ord och således inte
är självständiga kan konstateras maski-
nellt, men för att kategorisera *takt* (som i
kontakt) eller *hall* (som i *hallon*) som icke
självständiga ordled torde det krävas en
mänsklig hjärna som kan skilja dem från
takt i uttrycket *takt* och *ton* resp. *hall* i
trapphall.

Det framgår visserligen inte av för-
klaringen i inledningskapitlet om man
beaktar etymologiska förhållanden vid

detta accepterande av icke självständiga
ordled och bedömning av övriga led som
mer eller mindre frekventa, men det verkar
så av resultatet att döma. Det borde annars
ha blivit ännu fler ordledsuppdelningar
som strider mot etymologin och vår språk-
känsla. Just därför att etymologin tycks
beaktas väcks en del frågor, t.ex. angående
stavelsen *on* som är slutstavelse i *hallon*.
Ordledet är ju någorlunda frekvent (*pär-
on, plomm-on, svisk-on* etc.) och avskiljs
därför från *hall, pär* etc. Men är det i sam-
manhanget av betydelse att *on* är att anse
som ett ordbildningssuffix använt för bär-
och fruktbeteckningar? Ordet *person* med
SAOL:s ordledsgräns före *on* (*pers|on*)
skulle kunna få användaren att tro att *on*
avskiljs överallt, men så är det inte. *Mor-
mon* har nämligen inte delats och *person*
sannolikt bara av misstag. Ordet kommer
av latinets *persona* (’ansiktsmask’) men är
sedan av dunkelt ursprung, möjligen
etruskiskt. Vi kan alltså inte fastställa vad
person har för ordled. Ordet borde då
enligt SAOL:s principer inte ha delats upp
(se föregående avsnitt). I *reson* har SAOL
helt rimligt inte avskilt *on*. Däremot har en
gräns dragits före *s* (*re|son*), av outgrund-
ligt skäl.

Icke stavelsebildande ordled

Vid uppdelningen *kontroll* tycks man
snarare än att ha beaktat ursprungsordet
contre ha tillämpat principen att föra icke
stavelsebildande ordled till vänster.¹ SAOL
illustrerar denna regel med exemplet *pro-
duk-t-ion*, där det icke stavelsebildande *t*
förs till *duk* (*pro|duk|tion*).

Det finns vid halvautomatisk ordleds-

uppdelning naturligtvis en risk att stavel-
ser avskiljs som bara är formellt identiska
med mer eller mindre vanliga ordled. Det
förekommer t.ex. ett *-il* i ord som *de|bil*,
hab|il, *lab|il*, *mo|bil*, *stab|il*, men i t.ex.
sub|til blir det fel att avskilja *il* och föra *t*
till vänster. *Subtil* borde uppdelas *sub-til*
eftersom ordet kommer av latinets *sub* och
en avledning av *tela* ’väv’. Liknande exem-
pel är *man|et* som borde ha uppdelats
ma-net (< *mar+nätla*) och *sub|str|at* som
borde ha delats *sub-strat*.

I det ursprungligen grekiska *diplom*
verkar SAOL ha urskiljt en någorlunda
frekvent stavelse *om* och sen fört det icke
stavelsebildande till vänster. I detta fall
hade ordlisteanvändaren antagligen bätt-
re känt igen stavelsen *di*. Att avskilja den
hade också stämt bättre med etymologin
eftersom ordet har att göra med det gre-
kiska *diplóos* ’dubbel’, som vid sin sida har
haplóos ’enkel’. Av samma skäl borde
diploid ’med dubbel kromosomuppsätt-
ning’ ha uppdelats *di|plo|id* och inte som
nu *diplo|id*. I t.ex. *di|ptyk* ’tvådelad altar-
eller skrivtavla’ har däremot det vanliga
ordledet *di* urskiljts. Att den senare stavel-
sen börjar med en svåruttalad konsonant-
kombination har inte hindrat. Det finns
annars åtminstone ett exempel där en på
svenska ovanlig bokstavskombination i
början av stavelsen kanske har lurat SAOL
att göra fel, nämligen *helikopter*. Det
borde enligt ordlistans egna principer ha
varit *helik|opter* (’skruvvinge’).

Ordet *konstnär* har uppdelats
konst|när. SAOL har förmodligen velat
urskilja det ingående ordet *konst*. Det hade
dock kunnat beaktas att *är* har urskiljts i

1. SAOL skriver att ”icke stavelsebildande ordled förs till vänster (dvs. till stammen).” Det är
oklart om SAOL verkligen menar att stam är liktydigt med led till vänster i ord.

andra ord (borgienär, gäldenär, resienär). Men att i *konstnär* föra det icke stavelsebildande *n* till vänster skulle troligen ha tagit emot (*konstn-är*). I stället har det lättidentifierade och betydelseutgångsledet *konst* urskiljts och resten förts till en stavelse för sig. Motsvarande tycks ha gjorts i *gudom* (< *gud+dom*). SAOL tycks ofta följa en icke uttalad princip att urskilja ett lätt igenkännbart ord(led) och frångår ibland den ovan behandlade, icke helt klart uttalade principen som trots motsäggande fall tycks vara stark, nämligen att inte dela upp i ordled på ett sätt som motsägs av etymologiska fakta. Ordledet *är* i t.ex. *konstnär* och *resenär* är av ett och samma slag. Orden har medellågtyskt ursprung (*kunstener*, *reisenere*). Ändelsen är en motsvarighet till vårt *-are* och *n* hör inte dit. I fallen *konstinär* och *resienär* ger alltså SAOL olika besked om hur två ord med etymologiskt samma ordslut är uppbyggda.

Övriga principer för ordledsuppdelningen
Slutligen några principer som återstår att referera. En användare av SAOL lägger lätt märke till att infinitivformer på *-a* står utan *a-et* avskilt. Regeln är att uppdelning inte får ske framför slutvokal. SAOL menar att där egentligen finns en ordledsgräns som alltså skulle märkas i böjda verbformer, men när sådana anförs markerar SAOL inte gränsen.

Om valet står mellan att sätta en ordledsgräns före en böjningsändelse eller inkludera ett avledningselement i ordledet, ska gränsen dras före böjningsändelsen. Inte heller denna regel ses tillämpad i ordlistan eftersom uppslagsorden sällan är böjda, men den formuleras inför en kommande elektronisk version av SAOL.

Som illustrativa exempel anges bl.a. *fart*, *fart-en* (inte *far-ten*), *dansk*, *danska*, *dansk-an* (inte *dan-skan*). (Det senare exemplet är inte lyckat eftersom det sista *a-et* i *danskan* är ett avledningselement.)

Till sist formuleras något dunkelt en regel som gäller böjningsformer i förhållande till den grundform som de läggs till. Regeln lyder: ”Om grundformen väl är etablerad ändras den inte av böjning” (s. XXVII). Såsom exempel ges bl.a. böjningsformer av verben *föra* och *bryta*: *föra*, *för-de*, *fört*, *förd*, *förda*; *bryta*, *bröt*, *brut-it*, *bruten*, *brutna*. Läsaren får ta fasta på att i preteritumformen *för-de* avskiljs *för* men inte i perfektparticipformen *förda*. Anledningen till att *förda* inte har uppdelats är att en ny grundform här har etablerats (*förd* i stället för *för* som i preteritumformen). Perfektparticipet *förd* är ju en grundform i den bemärkelsen att böjningsändelser tillfogas den (+ *a* i bestämd form eller i plural, d.v.s. *förda*, som emellertid inte uppdelas eftersom slutvokal inte avskiljs). Det andra verbexemplet (*bryta* etc.) har användaren ingen nytta av eftersom perfektparticipformen *bruten* enligt en tidigare presenterad regel inte delas; *e* är ”flyktigt” och *n* förs till stammen. På den följande sidan XXVIII påpekas en konsekvens av regeln att etablerad grundform inte ändras av böjning: i preteritumformen *lär-de* avskiljs *lär* såsom grundform, men i det adjektiviska perfektparticipet *lär-d* är hela denna form grundform, och en substantivering i genitiv som *lär-das* ska delas som i exemplet *de lär-d-as sällskap*.

Den sista regeln åskådliggörs inte glasklart av SAOL. Särskilt är exemplet föga upplysande, och det första (*dansk*, *danska*, *dansk-an*), som känns igen från regeln presenterad strax före om böj-

ningsformers prioritet över avledningsändelser, är obegripligt i detta sammanhang.

Ordledsuppdelning såsom avstavning

I ordlistans inledning vävs resonemang om ordledsuppdelning för att visa hur orden är bildade ihop med en rekommendation att använda ordledsuppdelningen som modell för avstavning i stället för den idag förhärskande modellen, som påstås fördunkla känslan för hur ord hänger ihop (s. IX). Den förhärskande modellen uppges vara en traditionell ”mekanisk” avstavning. Det påstås att man från olika håll länge uppmuntrat ordledsavstavning som ett alternativ, men det har enligt SAOL varit problematiskt eftersom ”rekommendationerna har inskränkt sig till en del principiella fall”. Men den modell som mest används idag är en tydlighetsavstavning enligt en kombination av morfologisk och mekanisk princip, en avstavning som rekommenderas av Svenska språknämnden (se Svenska skrivregler), lärs ut i skolor och används i samhället. Det är svårt att känna igen att den skulle fördunkla eller vara inskränkt i fråga om vettiga rekommendationer. Den är en praktiskt fungerande lösning på ett problem.

Det går att hitta mindre lyckade avstavningar oberoende av vilken modell som har använts, men det är viktigt att modellen är enkel och fungerar för så många skribenter och läsare som möjligt. Det är visserligen ofta som SAOL:s ordledsuppdelning stämmer med vanlig avstavning, men principen bakom är annorlunda och svårbegriplig. T.ex. avstavas *ar-ton* och *nit-ton* på samma sätt i SAOL:s modell som i Svenska

språknämndens, men den som ville tillämpa SAOL:s skulle nog vara osäker eftersom ordledsuppdelningen är tänkt att visa hur ordet hänger ihop och är bildat. I fallet *nit-ton* fungerar detta inte bra. Beträffande *arton* uppdelas ordet med sammansättningsgräns (*ar|ton*), vilket torde vara ett misstag. Att substantivet *saknad* ska avstavas *sak-nad* (bredvid *lydnad*, *lätt-nad*, *pryd-nad*) men adjektivet avstavas *sakn-ad* (bredvid *mogn-ad*) är i linje med SAOL:s principer, men tror man verkligen att den vanlige skribenten ska acceptera och upprätthålla denna skillnad i praktiskt skrivande? Avstavning enligt sådan modell kräver specialkunskaper om man ska utföra den själv och inte slå upp i ordlistan. Dessutom resulterar SAOL:s avstavning ofta i ovanliga och svårsmälta ordledsbilder som försvårar läsning.

Slutomdöme

Uppslagsorden är lättare att hitta i SAOL 12 än i tidigare upplagor tack vare den genomgående alfabetiska ordningen. Men det finns brister i fråga om hjälp åt användaren att identifiera ord och ordled. Det gäller t.ex. sambehandlingen av homonymer, som förbryllar språkkänslan, men framförallt saknas mycket information som finns i förra upplagan där sammansättningarna presenteras knutna till sin förled. I SAOL 12, där sammansättningar är huvuduppslagsord, står de alltför ofta utan någon upplysande hänvisning till förleden.

Ordledsuppdelningen är ett systematiskt genomarbetat försök att visa hur orden är uppbyggda. Att den ibland är felaktig eller diskutabel utifrån sina egna mål och regler är inte konstigt, eftersom risken att göra fel eller vara inkonsekvent är stor.

Mer anmärkningsvärt är att inte alla grundläggande principer har redovisats eller klargjorts. Uppdelningen fungerar någorlunda för att upplysa om ordledsgräns i moderna sammansättningar eller avledningar men räcker oftast inte för att ge besked om äldre bildningar. Då krävs uttryckligare etymologisk information.

Att ordledsuppdelningen rekommenderas som avstavningsmodell vid praktiskt skrivande lägger ett löjets skimmer över SAOL. Förhoppningsvis skadas inte användarens tilltro i övrigt till ordlistan. Det vore synd, för SAOL har många förtjänster, de flesta dock utanför ämnet för den här uppsatsen.

Litteratur

- Johannisson, T. 1974: "Ordlistans första nio upplagor – en historik", i T. Johannisson & G. Mattsson: *Svenska Akademiens ordlista under 100 år*. Stockholm: Esselte Studium.
- Jonsson, H. 1988: "Lexikografi och ordbestämning". *Språkvård* 1988:2.
- Ordlista öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien*. Stockholm. 1874.
- Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 11 uppl. Stockholm. 1986.
- Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 12 uppl. Stockholm. 1998.
- Svenska skrivregler utgivna av Svenska språknämnden*. Uppsala: Almqvist & Wiksell Förlag. 1996.

Författaren har också låtit publicera artikeln i *Alla tiders språk. En vänskrift till Gertrud Pettersson november 1999*.

HELENA PALM

Svenska biotermgruppen

Nästan varje dag läser vi i tidningen om genmodifierad mat, upptäckta sjukdomsgener, eller DNA-analyser som avslöjar brottslingar. Men vad gömmer sig bakom de termer som används? Vad betyder egentligen *DNA-sekvensering*, *kloning* eller *genmodifiering*? Och hur ska de många engelska termerna inom de molekylära livsvetenskaperna hanteras – *functional genomics*, *probe* och *primer* för att bara nämna några?

För att bringa reda bland termer och begrepp inom området bildades Svenska biotermgruppen i september 1999. Det är ett nätverk för forskare, vetenskapsinformatörer och språkvetare som intresserar sig för språket i vetenskapen. Nätverket består av en arbetsgrupp på fjorton personer som har möte en gång i månaden och diskuterar termproblem, och mellan mötena fortsätter diskussionen på en e-postlista. När arbetsgruppen enats om bra definitioner och svenska termrekommendationer, skickas förslagen ut till en större remissgrupp för granskning. Godkända förslag kommer så småningom att presenteras på en webbplats, som ska vara lika användbar för forskare som för en bredare allmänhet. Liknande arbetsmetoder tillämpas sedan några år med framgång av Svenska datatermgruppen.

Svenska biotermgruppen finansieras under hösten av Forskningsrådsnämnden, Kungliga Vetenskapsakademien, Svenska Akademien och Tekniska

nomenklaturcentralen. I nätverket deltar även bland andra Forskning & Framsteg, Institutionen för medicin vid Karolinska sjukhuset, Institutionen för molekylär signalering och Mikrobiologiska institutionen vid Lunds universitet, Naturvetenskapliga forskningsrådet (NFR), Institutionen för molekylärbiologi vid Stockholms universitet, Svenska språknämnden, Avdelningen för naturvetenskap vid Södertörns högskola, Institutionen för cell- och molekylärbiologi vid Uppsala universitet och Vetenskapsradion.

Vill du veta mer eller kanske vara med i nätverket? Gå in på Svenska biotermgruppens provisoriska webbplats, en anslagstavla som finns på adressen <www.INSIDETheWeb.com/mbs.cgi/mb823969>. Där kan du ställa frågor om svenska termer eller komma med förslag på termer och begrepp som Svenska biotermgruppen borde diskutera. Du kan även hitta till anslagstavlan via Svenska datatermgruppens eller TNC:s webbplatser:

<www.nada.kth.se/dataterm> resp.
<www.tnc.se>.

Det går också bra att e-posta till gruppens ordförande, Helena Palm:

<helena.palm@tnc.se>.

Svenska språknämndens jubileumsfond

Svenska språknämndens jubileumsfond har till ändamål att främja en insiktsfull vård av svenska språket.

I december 1999 kom det in ytterligare bidrag till fonden. Vi tackar Bo Liljedahls reklambyrå för gåvan.

Den som vill visa nämnden sin uppskattning kan göra det genom att lämna ett bidrag till fonden. Vårt postgirokonto är 197475-7 (ange "Språknämndens jubileumsfond" på talongen).

Några nyare ord i svenskan

Här återkommer den årliga nyordslistan i sin traditionella form.

I följande lista förtecknas ett antal ord och fraser som uppfattats som relativt nya i svenskan och som varit aktuella i svenska medier under 1999. En del av dem finns belagda tidigare men har inte tagits upp i de förteckningar över nya ord i språket som förut publicerats i Språkvård (nr 1 och 4/1987, 1/1989, 1/1990, 1/1991, 2/1992, 2/1993, 2/1994, 2/1995, 2/1996, 2/1997, 2/1998 samt 1/1999). Anledningen till att dessa ord nu kommit med kan vara att de märkbart ökat i användning eller att de används på ett annat sätt än tidigare. Årtalet som anges efter uppslagsordet eller ordförklaringen avser det tidigaste exemplet på ordets användning i den angivna betydelsen som vi träffat på. Detta årtal utelämnas om det sammanfaller med årtalsuppgiften för ett följande exempel. Sist i ordartikeln anges motsvarande ord i danska och norska i den mån dessa varit kända.

Vi tackar alla som bidragit till listan med tips om nya ord och uttryck och hoppas att läsarna också i fortsättningen vill medverka med synpunkter på de publicerade nyordens ålder, betydelse och användning. Vi tackar också Språkdata vid Göteborgs universitet och Presstext för att vi på förmånliga villkor fått utnyttja deras textdatabaser och därigenom kunnat ge orden och fraserna en mera noggrann datering.

I arbetet med nyordslistan har vi som vanligt också haft nytta av samarbetet med

Svenska Akademiens ordboksredaktion.

bilpool bilar som nyttjas gemensamt av ett antal hushåll. 1991. *Carita tillhör det nya bilpoolfolket i "Stockholms bilpool"; ett gäng på femtiotalet privatpersoner och företagare som gemensamt tror på idén att sam-sas om bilen. Om flera delar på kostnaderna blir bilen en tillgång och inte en belastning. [...] Bilpoolidén föddes förra året ur en större landsomfattande idé: Gröna bilister, där bland annat Svenska Bostäder stod bakom och stöttade idén.* DN 30/3 1998. *I Europa är bilpooler hett. I Holland, Tyskland och Schweiz finns det tusentals bilpooler. [...] Här hemma har intresset varit svallare. Ett 30-tal bilpooler finns utspridda över landet. – Men intresset ökar explosion-sartat nu. Jag tror att många börjar bli mogna för det här, säger NN på vägverket.* Expr. 16/9 1999

bokstavs barn barn med en speciell typ av handikapp vars (krångliga) benämning återges med en bokstavs-förkortning. *Robin är ett bokstavs barn. De kallas för bokstavs barn. Men det är inte på grund av kun-nighet i alfabetet. Bokstavs barnen lider av störningar på hjärnan och är därför rastlösa och bråkiga. DAMP, ADHD, MBD eller HKD kallas det som 120 000 svenska barn har drabbats av.* Expr. 23/2 1999

bredband starkt ökad användn. under 1999 i betyd. 'bredbandskommunikation,'

d.v.s. "kommunikation över nät som kan överföra ett brett spektrum av frekvenser och därmed uppnå hög överföringskapacitet. [...] På ett bredbandsnät kan samtidigt rymmas video-, tal- och datakanaler" (Nationalencyklopedin 1990). *Internet-året 1999 förutspåddes bli det stora uppkö-pens och sammanslagningarnas år. Spådom-arna besannades nästan omedelbart när At Home (@Home), Internetleverantör via kabelmodem – bredband – tillkännagav sina avsikter att köpa söktjänsten och portalen Excite för ca 7 miljarder dollar [...]. Det är Internets största affär – hittills. I ett slag blev det uppenbart att bredband är "den stora grejen" i Internets snabba och dynamiska utveckling. Bredband betyder snabbare kommunikationer och kapacitet att ladda ner stora mängder information på kort tid, vilket är nödvändigt när det hand-lar om rörliga bilder.* DN 4/2 1999. *Bred-band åt alla ska utredas. Företag och hus-håll i hela landet ska ha tillgång till bred-band, det vill säga tele- och datakommuni-kation med hög hastighet till låga priser. Det är utgångspunkten för den utredning som regeringen har beslutat.* SvD 15/10 1999. *"Bredband" är årets ord konstaterar kolle-gan Ny Teknik efter att ha räknat ord i två miljoner artiklar i tidningarnas datoriserade arkiv. I januari var det nästan ingen som skrev om bredband. Men sedan Jonas Bir-gersson hade rört om i media i början av hösten så har det förekommit mellan 200 och 300 artiklar i månanden i ämnet. Näst populärast är WAP, som ligger strax under bredband.* Expr. 18/12 1999

callcenter [eng. uttal] teletjänstcentral (se detta ord). *Telefonen och telefonförsälj-ningen får allt större betydelse. Kundenservice i telefon har blivit ett viktigt konkurrensme-*

del. Flygbolaget SAS hör till de stora företag som insåg problemet tidigt. Ledningen sat-sade på ett Call Center för hela Skandinavien. Där samlade man alla anställda som jobbade med kundservice per telefon. Medarbetarnas uppgift var sedan att räkna ut hur man kunde korta kundens tid i kön, minska antalet förlorade samtal, dra ner på antalet fel och återuppringningar. Målet var helt enkelt att göra kunden gladare. [...] Företag efter företag bygger nu upp Call Center efter amerikansk modell. Det är nämligen lönsamt med en fungerande tele-fonservice. Och det kan betyda tusentals nya jobb i Skandinavien. DN 24/10 1994. *Lokalerna förvandlades till Furunäsets företagsby – utan ett enda tillverkningsföretag. I dag är en av de viktiga delarna där ringcentraler, eller "call centers", som syssel-sätter omkring 250 personer.* DN 2/12 1998 – *Call center är ett rätt vagt begrepp som kan stå för ett varierat utbud av teletjänster. Det används t.ex. ibland för en sam-talstjänst som kompletterar den egna väx-el-n vid trafiktoppar eller vid bestämda tider. Om man kan bör man således precisera tjänsten, t.ex. telefontjänst, samtalstjänst, telefonservice, informationstjänst, kund-tjänst, ringcentral. Svenska datatermgrup-pens ordlista 25/1 1999 (version 16) – För att klara statens krav det här året har styrel-sen med nya ordföranden Stig Malm i spet-sen beslutat om nollbudget. Det innebär bland annat att bokningscentralerna runt om i landet läggs ner och ersätts med så kal-lade callcenter.* DN 28/1 2000 [no. call cen-ter el. ringesenter]

charrette [ʃa'ʀe:t:] best.-en, samråd mellan alla berörda parter i planering av nybyggnad. *I dag ska man i Saltsjöbaden pröva ett sätt att träffas och diskutera alla*

samhällsbyggnadsproblem, som har blivit populärt bland annat i USA. Det kallas Charrette och innebär här att boende, markägare, tjänstemän, politiker och andra beslutsfattare, stadsplanerare och arkitekter samlas i Grand Hôtel, där ägaren Peter Wallenberg jr tar emot. Man samlas kring ett stort antal bord och går igenom alla problem. DN 3/2 1996. Kanske kommer charretten att försvenskas ytterligare när metoden prövas nästa gång. I Kista i norra Stockholm förbereder man att starta nästa charrette i samband med att KTH ska bygga en ny it-fakultet där. DN 28/11 1999. Om den metod för stadsplanering som kallas charrette handlar detta nummer. [...] Metoden kommer från USA, själva ordet charrette från franskan. Betydelsen är ”bagagekärra”. Den syftar på den kärra som användes vid arkitektskolan L'école des beaux arts, i Paris på 1800-talet. De av ett hårt schema pressade arkitektstudenterna kunde i sista stund slänga sina idéskisser i charretten som rullades runt i skolkorridorerna. [...] I USA är charrette ett etablerat begrepp. Innebörden ligger ibland nära ”workshop”. Man samlas till charretter av olika längd – tredagarscharretter, veckocharretter – för att lösa problem och komma vidare med planering och formgivning. DN 28/11 1999 (C. Grünbaum)

demokratiminister minister för demokratifrågor. Riktigt vad jobbet som ”demokratiminister” omfattar vet hon inte. Posten är ny. – Jag har en del funderingar, idéer och tankar [...]. Nej, uppriktigt sagt vet jag inte än, säger Britta Lejon. Expr. 7/10 1998. Som demokratiminister har jag ansvar för att delta i och ta initiativ till diskussioner i demokratifrågor. I en debattartikel i DN (29/1) försökte jag föra ett nyanserat reso-

nemang kring olika demokratifrågor, bl a frågan om skilda valdagar. SvD 10/2 1999

ekodukt bro eller vägtrumma som kan fungera som passage för vilda djur mellan naturområden på ömse sidor om trafikled. 1995. I förslaget finns även en skiss till en ”ekodukt”, en grön gångbro över motorvägen mellan Sättra och Skansberget i Huddinge. Gångbron ska smyckas med växter och på det sättet locka både små och stora djur att använda bron som en säkrare väg över motorleden. DN 12/6 1998. Den ser inte mycket ut för världen, ekodukten på Dalkarlsgården. Men inte desto mindre är den viktig för grodor, vattensalamandrar och andra små djur på Ståksön. Ekodukten är en betongtrumma, som går under järnvägen och förbinder fågelsjön med ett dike, som fortsätter vidare ut i Mälaren. Järnvägar och vägar riskerar att bilda sk spridningsbarriärer. Djurarernas naturliga utbredning hindras. Nyhetsbrev 3/1999 från Banverket om dubbelspårsbygget Kallhäll–Kungsängen

EU-moped Ett nytt EU-direktiv slår fast att hastighetsgränserna för mopeder måste vara lika för alla EU-länder. Framtidens EU-moped kommer därför att finnas i två olika klasser. Klass I-mopeden får ha en maxhastighet på 45 km/tim och klass II-mopeden får bara gå i 25 km/tim, något lägre än de 30 km/tim som nu gäller i Sverige. DN 16/2 1996. EU-mopeden, som går i 45 kilometer i timmen, ska få köras av alla femtonåringar som klarat en utbildning för fordonet. Det menar riksdagens trafikutskott. DN 13/5 1998. De så kallade EU-mopederna visar sig vara riktigt besvärliga för Stockholmspolisen. Mopederna ser ut som moderna vespa, kostar runt 15 000 kro-

nor och blir ofta stulna. Dessutom får de köras av 15-åringar men är lätta att trimma så att de går uppåt 70 kilometer i timmen. Metro 9/9 1999

falun gong Den lära som Li Hongzhi har lanserat är en blandning av traditionell qigong, det vill säga andningsövningar för fysiskt och andligt välbefinnande, och inslag av buddism och daoism. Han kallar den falun gong. Det betyder ”lagens hjul”: genom böner och meditation ska man kunna få ett hjul av välbefinnande att rotera i kroppen. [...] Själva är Li Hongzhi bosatt i New York sedan 1995 men besöker Kina med jämna mellanrum. Uppskattningarna om antalet aktiva anhängare varierar från 20 till 60 miljoner, det vill säga kanske mer än kommunistpartiet, som har cirka 55 miljoner medlemmar. Anhängarna till falun gong brukar samlas i tiotusental på en öppen plats i västra Peking varje söndag. DN 2/5 1999. Många av oss falun gongutövare i Sverige har under de senaste tiden läst artiklar i tidningar om falun gong. [...] Det finns många utövare i Sverige som tagit illa vid sig när man kallat det för en sekt och vi vill därför med bestämdhet klargöra att falun gong varken är en sekt, en religion eller en politisk rörelse, har inga tempel, utövar inte bön, ingen dyrkan, inga ritualer, inkräktar inte på någons fria vilja och är också helt icke-kommersiell. Falun gong är qigong på hög nivå, en enkel, kraftfull rörelse och meditationsmetod, grundad på djupa kunskaper om människan. DN 14/5 1999 [no. falun gong]

fjärris fjärrkontroll till tv. Använder du fjärrkontroll? – Jag tror faktiskt inte att det går att sätta på min TV utan fjärris. Expr. 29/9 1995. Det här är livsstilsreklam. Och

den livsstil som saluförs går ut på att en ung och frisk människa frivilligt lägger sig i hårdträning för långvården. Hon gymnastiserar tummen genom att trycka på fjärrisen och det måste vara jättekul, eftersom hon ler så glatt. DN 17/4 1999 [jfr fjärka, Språkvård 1/1999 s. 21]

furbee, furby [eng. uttal] elektronisk leksak som kan frambringa ljud och återge tal. Årets julklapp för alla barn – en mardröm för många föräldrar och lärare. Furby var namnet. [...] Den lilla pälsklädda varelsen är ack så söt, men den kan både fisa, gnälla och tala furbiska. 15 centimeter hög och täckt av mjuk fuskpälser ser den kramig och go ut. DN 13/10 1998. I Sverige har djuret fått en ny stavning, Furbee. DN 1/2 1999 [av eng. furby; no. furby]

gendopning dopning med hjälp av genterapi. 1994. 1900-talets sista decennier har varit kantade av dopningsskandal. Med ett nytt årtusende inför dörren ställs idrotten inför ett nytt och betydligt mer svårtacklat problem. Fuskarna kommer att hitta en ny genväg till framgång. Den heter gendopning. – Genterapimetoder kan i princip i dag överföras till idrotten. Det är bara en tidsfråga innan olika gentekniker börjar användas i större omfattning i olika sammanhang och då är risken för missbruk inom idrotten uppenbar, säger professor Bengt Saltin vid Center för Muskelforskning i Köpenhamn. DN 9/10 1999 [no. gendoping]

HomO I morgon får vi en ny diskrimineringslag, om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning – och en ombudsman, HomO, som skall bevaka dessa frågor. Expr. 30/4 1999

högprofilerad som har hög profil, d.v.s. som man lägger märke till. I boken "Välfärdsstatens vägval och villkor", som Westerber i dagarna ger ut tillsammans med smärkte ordföranden för SKTF Sture Nordh, målar folkpartiledaren en dyster bild av det politiska samarbetet. [...] Hur ska man tolka ditt nya samarbete med en högprofilerad socialdemokrat som Sture Nordh? Expr. 20/4 1993. Nederlagen för socialisterna i flera av medlemsländernas EU-val kommer att leda till stora förändringar på nyckelposter i EU-parlamentet. Socialisternas gruppleddare Pauline Green, värtalig och högprofilerad brittisk ex-polis, tvingas med all sannolikhet gå. DN 21/6 1999 [jfr eng. high-profile i motsv. användn.; da. højprofileret, no. høyprofilert]

identitetsresa resa som innebär att man för några timmar byter till ett liv som är något helt annat än det man lever i vanliga fall. I stället för en charterresa till Kreta säljer Swap your life en dag på ett jobb du aldrig haft eller en kväll i ett hem du aldrig varit i. För 98 kronor kan du till exempel prova på hur det är att vara psykolog eller tv-producent, torghandlare eller flygvärddinna. Eller så väljer du att bli hembjuden på middag till någon du inte känner. [...] Men varför ska man betala pengar för att äta middag med en person man inte ens vet är trevlig? – Därför att du aldrig någonsin skulle träffa den personen annars. Hela idén går ut på att bryta folks invanda mönster, erbjuda möten så långt ifrån resenärens bekantskapskrets som möjligt. Tanken är att du genom att träffa helt nya människor också ska kunna göra en identitetsresa och se dig själv på ett annat sätt. Initiativet till projektet har tagits av möbeldesignern Mats Theselius samt filmaren Görel Byström

Janarv, som länge har sysslat med livs-
åskådningsfrågor. DN 3/7 1998. 250 elever
som går sitt tredje år på Östra reals gymna-
sium på Östermalm bytte liv för en dag i går.
Eleverna följde med personer i olika yrken
och delade deras vardag. Elevernas byte är
ett projekt i samarbete med organisationen
Swap Your Life (Byt liv), som arrangerar så
kallade identitetsresor. Swap Your Life mat-
chade eleverna med ett yrke så långt från
dem själva som möjligt. Metro 29/4 1999

identitetsstöld Identitetsstöld ny form
av bedrägeri. Förslagna tjuvar stjal välar-
tade personers identitet, ställer om deras
post och slår mynt av de nya namnen. Dessa
moderna kupper startade i vintras. SvD
23/4 1999

klassmorfar Det behövs fler vuxna och
framför allt fler män i skolan. Det tycker
Lars Bratt i projektet MMiS – Mer män i
skolan. Självt har han gjort succé som klass-
morfar. Snart finns sådana i tio skolor i
länet. Guldgubbar kallar sig de här männen
som alla är 50 plus. DN 2/12 1998. Klass-
morfar ingår i ett socialt projekt kallat Mer
män i skolan. Tanken är att barn i åldrarna
7–15 år ska få en tydlig manlig förebild.
Han är med barnen i klassrummet, i slöj-
den, på raster, vid datorn, under lunchen. I
dag saknar många barn en tillfredsställan-
de kontakt med sin pappa, farfar, morfar
eller annan vuxen man och därför behövs
klassmorfar, menar den skolpersonal som
driver Mer män i skolan. Metro 7/6 1999

kontrafaktisk ökad användn. i betyd.
'som strider mot den faktiskt föreliggande
verkligheten'. Fantasin har fått ett nytt fint
ord. Kontrafaktisk historia. Vad hade hänt
om attentatet mot Hitler lyckats 1944? Om

Kennedy inte mördats 1963? Om Lenins
oktoberrevolution aldrig inträffat 1917?
Om Prag-våren 1968 fått fortsätta? Att fan-
tiserat kring det är kontrafaktiskt. Expr. 20/6
1999. Historiker brukar med harm avvisa
vad man kallar kontrafaktiska resonemang,
att man för diskussionens skull ändrar i
historien. DN 31/7 1999 [da. kontrafaktisk,
no. kontrafaktisk]

millenniebugg störning i datasystem i
samband med tusenårskiftet. I går krävde
försvarsminister Björn von Sydow i ett brev
till det militära högkvarteret att överbefäl-
havaren ska rapportera hur stort hot den så
kallade millenniebuggen för med sig. Många
datorer har utrustats med en tvåsiffrig tide-
räkning och klarar därför inte av övergång-
en till ett nytt sekel. Därför tror många
experter att stora störningar kan uppstå.
Expr. 15/5 1998. Parisare som vågar sig ut i
trafiken på nyåret lockas nu med gratis t-
bana och kraftig [så!] rabatterat enhetspris
på tågen oavsett destination. Det statliga
järnvägsbolaget SNCF bedyrar samtidigt att
millenniebuggen inte innebär några pro-
blem. Både tåg och Parismetron håller still
några timmar under nyårsnatten – av psy-
kologiska, inte av tekniska skäl, heter det.
Expr. 22/9 1999 [av eng. millennium bug]

quorn Ett helt nytt livsmedel, varken fågel
eller fisk, snarare något mitt emellan, lanse-
rar KF om några veckor. Quorn är det något
kryptiska namnet på en produkt som görs av
svampprotein och äggvita. Mycket protein,
mycket fibrer och lite fett är det i Quorn som
påminner lite om kycklingfilé i konsisten-
sen, fast något lösare. Smaken är neutral i
sig. Olika kryddningar ger smak. [...] I
Storbritannien där produkten tillverkas har
den funnits på marknaden i cirka 15 år. Nu

säljs den också i några andra europeiska
länder. Råvaran till Quorn är en svamp av
familjen Fusarium, som hittades i en träd-
gård i norra England. Myceliet, rottrådarna
under jord, odlas i stora silo i en förädlings-
process som i slutänden ger svampprotein
till filéer, bitar och färs. DN 4/3 1999.

samsynsman medlare som förväntas
åstadkomma samsyn mellan parter i läst
förhandling. Varje förhandlare vet att det i
bland sker som inte ska ske: att man har nått
vägs ände i överläggningarna, att man för-
handlat i botten och att man har att anting-
en bryta upp helt eller fastna och starrbliga.
I det läget har diskussionerna om lönebild-
ningen mellan arbetsmarknadens parter
hamnat. [...] Ett gemensamt pressmedde-
lande förklarar de båda näringsministrar-
na Björn Rosengren och Mona Sahlin att
man har tillsatt två "samsynsmän" – Ingvar
Carlsson och Svante Öberg – med uppgift
att få i gång samtalen igen. DN 19/1 1999.
Samsynsmännen misslyckades med att få
arbetsmarknadens parter att se lika på löne-
bildning, konfliktregler och arbetsrätt. Nu
ska Mona Sahlin skapa samsyn i regeringen
i dessa frågor. Expressen kan bara säga:
Lycka till! Expr. 16/3 1999

sjuknärvaro Älvsborgslandstinget har i
en utredning lanserat ett nytt begrepp: för
hög sjuknärvaro. För att inte sätta kolleger i
klistret och för att inte förlora pengar väljer
en del sjuka att ändå gå till jobbet. Snörv-
lande jobbar de med patienter och trötta och
hängiga ska de fatta viktiga beslut. DN 29/8
1993. Typiskt för lärare är att de har hög
"sjuknärvaro", de tillhör de yrkesgrupper
som har störst benägenhet att gå till arbetet
även när de borde sjukskriva sig. DN 14/4
1999 [no. sykenærvær]

skräppost oombedd information i form av massutskick (oftast reklam) via e-post. 1998. Billigare marknadsföring än skräppost finns inte, inte ens om 399 999 e-postbrev om en fantastisk produkt hamnar olästa i den elektroniska papperskorgen. [...] Detta användande av e-posten kräskar servrar och irriterar konsumenterna, som kräver lugn och ro i sin egen mejlbox. I vissa delstater i USA är det nu förbjudet i lag att använda skräppost i marknadsföring. Fullt så stort är inte problemet med skräppost här i Sverige. Inte ännu. Expr. 3/1 2000 [se äv. spam]

spam best. spammet, plur. spam skräppost (se detta ord). 1998. Spam är slang för direktreklam som kommer med e-post. De som jobbar mycket med mail får upp till 20–30 olika spam per dag. Expr. 22/10 1999. Regeringen föreslår i den kommande veckan ett nix-register dit man ska anmäla sig om man inte vill ha spam – oönskad e-postreklam. Expr. 23/1 2000 [av eng. spam urspr. en benämning på viss sorts burkskinka, se spamning nedan; da. spam, no. spam el. soppelpost] – spamma Att sitta och ”spama” betyder att man sitter och gör någonting gång på gång, tills det blir tjatigt. Expr. 22/10 1999 [da. spamme, no. spamme] – spammare Får varje vecka oönskad mail med budskap om att man skall klicka vidare till sexrelaterade sajter. [...] Jag börjar tröttna på alla dessa mail. Vet ej hur dessa spammare har kommit åt min adress. Expr. 1/5 1999. Att skicka ut dina favoritlänkar eller ett eget personligt nyhetsbrev varje vecka kan göra dig populär hos kompisarna. [...] Skicka inte iväg det för ofta bara, då kan du lätt få dåligt rykte som spammare. Expr. 22/1 2000 [jfr eng. spammer; da. spammer] – spamning skräppost

postutskick. 1995. Får du en massa oönskade brev i din elektroniska brevlåda? Då har du råkat ut för spamming. Uttrycket kommer från en Monty Python-sketch: Ett par försöker beställa in frukost på ett hotell. Det enda de får är en lång lista på rätter som innehåller burkskinka – ”spam” på engelska. Expr. 23/10 1997. Problemet med oönskade reklammal, så kallad spamming, ökar hela tiden. Här kan du läsa mer om vad det är och hur man skyddar sig. Expr. 26/3 1998 [av eng. spamming; da. spamming; no. spamming]

sälj best. -et försäljning. Tryggt och trösterikt är det därför att veta att egoismen är à la mode i Stockholm. Som affärsidé, som en del i säljet, som livsstil, som axiom eller vad ni vill. DN 27/4 1998. Så länge vi kan starta nya Metrotidningar för runt 15 miljoner kronor per stad ska vi fortsätta. Det enda jag vet är att vi lyckats. Undantaget är Prag där vi inte fått ordning på säljet. DN 1/11 1999 [som efterled i sammansättningen kvalitets sälj 1994; da, no. salg]

teletjänstcentral central som hanterar telefonservice, t.ex. kundtjänst, åt ett eller flera företag, vanligen på entreprenad. 1998. Ett företag kan agera teletjänstcentral åt framför allt företag med stora inkommande samtalsvolymen genom en integrering av data och telefoni som alternativ till drift av telefonväxel eller kundtjänst i egen regi. Sv. datatermgruppens ordlista 25/11 1999 (version 16), där detta ord rekommenderas i stället för callcenter.

tifo arrangemang av supportrar i syfte att glorifiera det ena laget vid fotbollsmatch. Tifo, det är italienska och betyder ungefär hängivenhet. På Söderstadion demonstrer-

ras hängivenheten bland annat med hjälp av gröna och vita pappersark som lyfts mot skyn när Bajens elva gör sitt intåg. 18-årige gymnasisten NN från Skarpnäck är en av de hängivna Hammarbyfans som ägnar tid, pengar och energi åt att fullkomna ett tifo. Supporterklubben Bajen Fans har detta spelår utsett två tifo-ansvariga. Varje hemmamatch ska ha sitt eget tifo-tema, är det meningen. Vid säsongspremiären mot Lira rullade klacken exempelvis ut en grön-vit spelartröja i formatet 20x30 meter. Andra matcher kan det handla om halsdukshav, konfetti och grön-vita plastband (fyra kilometer har specialbeställts till årets säsong). Tifo härstammar som sagt från Italien, där det vuxit ut till en egen konststart. Utövarna förbereder arrangemangen veckovis i förväg. Resultatet, eller ”koreografen” som entusiasterna föredrar att kalla det, dokumenteras på fotografier och videofilmer som skickas och byts över hela Europa. I såväl Italien som i Spanien finns speciella tifomagasin, och flera av supporterklubbarna har lagt ut tifo-bilder på sina hemsidor på Internet. DN 24/5 1997. Vilket supporter-gång har de bästa banderollerna, de roligaste pappersmönstren, de största flaggorna med mera som går under samlingsnamnet tifo efter italiensk förebild? Expr. 4/5 1999 [av ital. tifo ’tyfus’, ’farsot’, ’brinnande entusiasm’]

tiotaggare ny användn. i betyd. ’ngn el. ngt som är ovanligt framstående i visst avseende’, särsk. om (framträdande) person med stora inkomster. Alla chefsekonomer på banker och konjunkturinstitut var för någon vecka sedan plötsligt helt försvunna. [...] När drevet gått en stund upptäcktes att alla tiotaggare med minst 100 000 kronor i månaden befann sig på Gran

Canaria med vidhängande fruar och liknande. DN 22/11 1992. Så fick jag en ny Stephen King i julklapp. Den måste ju läsas, av artighetsskäl. Men redan på sidan två slutade jag att läsa av artighet och övergick till ögon-på-skaft-läsning. Boken är en tiotaggare! Expr. 30/1 1994. Den globala arbetsmarknaden för framträdande svenska VD-ar är en myt. ”Tiotaggarna” bland svenska direktörer får inte motsvarande toppjobb i utländska koncerner. DN 3/5 1995. Ett vitt vin som också passar utmärkt är 1996 Chablis Vieilles Vignes (139 kr) från Jean-Marc Brocard. Ännu är det dock i yngsta laget och ger inte ifrån sig allt vad det förmår, vilket drar ner kvalitetsbetyget. Om några år är detta en riktig tiotaggare. DN 2/1 1999. – Det lönar sig att vara tiotaggare, inte minst om man är anställd på Ericsson eller Astra Zeneca. Företagen har lyckats förhandla fram mycket förmånliga pensionslösningar för anställda med en årslön på minst tio basbelopp, cirka 360 000 kronor. DN 23/1 2000 [jfr tolvtaggare om ståtlig älgdjur med tolvtaggad krona]

WAP, wap teknisk standard för att utforma, överföra och ta emot webbmaterial för visning i mobiltelefonfönster; innebär oftast enkla och mycket korta textsidor. 1999 [förkortning för eng. Wireless Application Protocol; no. WAP, wap] – wap-teknik På tisdagen startar IT-mässan Networks Telecom i Stockholm. Besökarna skulle bli de första i världen att få ta del av en mässkatalog i wapteknik, alltså den nya heta teknik som bygger på Internetbaserad datakommunikation över mobiltelefonnätet, var det tänkt. Men nu visar det sig att det inte finns några telefoner att låna för att testa den nya tekniken med. Nokia har inte fått i gång tillverkningen, skriver tidningen

Computer Sweden. DN 14/9 1999 – *wap-telefon WAP gör nallen till rena surfbrädan. Med en WAP-telefon kommer du åt Internet lika lätt som från pc:n. Så det är bara att sätta igång och titta på väder, tidtabeller och att betala p-avgiften med din mobiltelefon. Expr. 5/6 1999 [no. wap-telefon]*

wraps [eng. uttal] maträtt bestående av tunnbrödsliknande rullar med kryddad fyllning. Gunhild Nilsson från Frösön ska göra laxstutar, ett jämtländskt svar på tacos eller ”wraps”, halstrad gravad lax insvept i handgräddat tunnbröd med tillbehör. DN 19/3 1998. Frukosten blir sundare, lunchen förenklas och består av snabbätter som wraps (mexikanska tunnbrödsrullar), mackor, pizzor, hamburgare och mikromat. DN 22/6 1998. Mjuka tortillabröd fylls med vegetarisk färsmix (som tillagas med vatten

och blandas med bönsåsen), hot taco-sås, texmexost, finskuren sallad, tomat, gurka, paprika, avokadoklyftor, gräddfil. [...] Rulla ihop hela härligheten [...] innan du lägger ner den i picknickkorgen. Två wraps per person är lagom. DN 29/5 1999 [av eng. wrap, egentl. ’omslag’, ’hölje’]

äldreombudsman 1992. Stockholm har som första kommun i landet fått en äldreombudsman. Siv Drott heter hon och i går presenterades hon för medierna. – Jag ska företräda de enskilda äldre när de har klagomål och synpunkter på omsorgen men inte vill prata med hemtjänsten eller åldersdomshemspersonalen, säger Siv Drott. Äldreombudsmannen är ingen myndighetsutövare, hon driver inte rättsfall, men hon kan hjälpa pensionärer så att de kan gå vidare till länsstyrelsen, socialstyrelsen eller patientnämnden. Metro 3/6 1999

STURE ALLÉN & SVEN-GÖRAN MALMGREN

Rimlig användning av orimlig?

Arne Olofsson tog i förra numret av Språkvård upp etymologiska uppgifter i Nationalencyklopedins ordbok för tre ord, *gem*, *kvintilera*, *moped*. Det är ingen tvekan om att hans grundliga utredningar ökar vår kunskap om ordens historia. I ett fall, *moped*, är det fråga om en ren rättelse av NEO-etymologin; i ett fall, *kvintilera*, är Olofssons föreslagna härledning möjligen sannolikare än NEO:s; i det tredje fallet, *gem*, innebär Olofssons förslag en fördjupning av det ena av NEO:s båda etymologiförslag, och som en konsekvens bör kanske NEO:s alternativa förslag utgå. Allt detta är utmärkt, men vikan ändå inte finna att någon av de härledningar som föreslås i NEO a priori är – med Olofssons ord – ”orimlig”. Låt oss ta *moped* som exempel. Olofsson menar att den felaktiga, och envist traderade, härledningen ”kortord av *motorvelociped*” är nära nog teoretiskt otänkbar, eftersom ordet *motorvelociped* var obrukligt vid mitten av 1900-talet. Men så är det ju inte. Man kan mycket lätt föreställa sig en fyndig reklamkonsult som plockar en bit från ordet *motor* och en bit från – det fullt brukliga – ordet

velociped, oavsett om sammansättningen *motorvelociped* förekom i det allmänna språkbruket eller inte. Teoretiskt kunde vår ordskapare t.o.m. provisoriskt ha bildat sammansättningen *motorvelociped* enbart för att ha något att göra ett kortord av. Vi vet nu att det inte gick till så, men själva den skisserade ordbildningstypen är naturligtvis fullt möjlig och har väl belagda paralleller.

Ytterligare en passus i Olofssons artikel bör kommenteras något. Olofsson skriver, med hänvisning till ett inlägg av oss och Birgitta Ernby i Språkvård 1/1998, att ”NEO inte har gjort några egna etymologiska eller historiska utredningar”. Vi har svårt att förstå hur vårt inlägg kan tolkas på det sättet. För det första framgår det av vårt inlägg att vi vid minst 25 % av uppslagsorden och betydelsemomenten – inemot 20 000 stycken – ger årtalsuppgifter, d.v.s. historiska uppgifter, som inte står att finna i något annat ordboksverk. Och för det andra ger NEO naturligtvis vid en mängd moderna ord etymologiska uppgifter som inte heller hunnit komma in i de etymologiska standardverken.

Mobilister och nallar

Jan Einarsson är professor i nordiska språk vid Lunds universitet och gästprofessor i svenska vid universitetet i Växjö.

Det kan vara intressant att studera sin egen irritation över folks sätt att använda språket. Språkvetare har emellertid för vana att inte visa någon aversion mot olika språkliga beteenden och uttryckssätt. Till den språkintrasserade allmänhetens förtvivlan för de sällan sina egna attityder till torgs. Olika språkbruk är uttryck för mångfald och variation, hävdar de. ”Tala om hur fan det ska heta!”, ryter då den intresserade delen av ”folket” och slår näven i bordet hos redaktörerna för tidningarnas språkspalter. Men de möter nästan alltid samma tolerans hos språkvetarna, som beskriver förhållandena men undviker att vara (öppet) föreskrivande. (Jfr Olle Josephsons artikel ”Folk och språkvetare – om attityder till svenska språket” i *Språkvård* nr 2, 1999.)

En orsak till att jag skriver den här artikeln är att mitt språkvetarjag och mitt privatjag inte är helt överens: Jag (språkvetarjag) retar mig på att jag (privatjag) retar mig på det jag retar mig på.

Men visst kan väl också vi språkvetare bli irriterade! Och visst kan det väl vara dumt att inte använda sig av sin irritation för att analysera språkbruksvariation och förändring! Detta kan ju säga oss något om t.ex. talandets vett och etikett, d.v.s. om vilka regler som vi själva (och därmed också normalt den egna gruppen) har för hur man bör bete sig i en viss språklig miljö. Det här är frågor som brukar hän-

föras till den del av språksociologin som kallas *taletnografi* (ethnography of speaking), där man undersöker bl.a. vem som ”får” tala med vem, när, var och hur. Men irritationsanalys kan också ge insikter om vilka normer som styr språkbruket rent allmänt.

Irriterande mobilister

Hur ska vi t.ex. förstå den irritation som framkallas av folks pratande i mobiltelefon i våra gemensamma talrum? (Alla retar sig nog inte lika mycket. Men SJ har t.ex. sett sig nödsakat att i sina X2000-tåg inrätta särskilda kupéer för sådana passagerare som vill sitta i, eller komma bort från, nallepratarnas tjatterlandskap.)

Jag kan inte minnas att jag tidigare blivit irriterad över vem som talar med vem och på vilket sätt i väntsalor, på tåg, restauranger eller torg. (I snabbköp har jag dock retat mig, och det återkommer jag till.) Men nu när det blivit vanligt att mina medmänniskor samtalar via sina mobiltelefoner irriteras jag av dessa mobilister.

Jag ska strax komma in på en diskussion om varför irritationen kan tänkas uppstå och därmed också försöka reda ut vilka normer som mobilanvändarna bryter mot. Först måste jag emellertid nu självutlämnande försöka lyfta fram vad jag själv retar mig på mer specifikt i det här sammanhanget. Och jag utgår då från att

jag inte är unik i det här avseendet. Men jag är inte helt säker på hur jag ska beskriva den grupp som jag skulle kunna vara något så när representativ för. ”Halvgamla, bildade, teknikskeptiska gnällspikar” skulle kanske någon vilja föreslå, men det är en alltför smalt definierad grupp. Det visar en insändare i *Postis*, d.v.s. Sydsvenskans insändaravdelning för ungdomar. Det är signaturen ”Daniel Johns hemliga beundrarinna!!” som i en lång artikel har följande passus om mobiltelefonerna:

Vill oxå ta upp det här med mobiltelefoner! Mobiltelefonen är ett hjälpmedel till arbetet, inte någon j-la leksak som små 5:or och 6:or ska springa omkring och leka med! Jag hatar när det ringer när man sitter och äter nästans eller bara går på stan. Det är så in i h-vete jobbigt. Nu kommer jag få jättemånga hatbrev att mobilen är bra för att ringa hem med när man har varit på fest, bio, stan m m. OK, det är kanske inte fel, men skyltar man med sin nya Nokia så är det klart att den kan bli stulen! Och ni som har skrivit in till *Postis* och skrivit ungefär så här: ”Han tog min nya mobiltelefon” så är det säkert någon i 6:an, 7:an, 8:an eller 9:an som bara har lekt och skyltat med den. Det är som om det står på mobilen: ”Kom och ta mig, jag är dyr och ny!!” Blå! Ner med mobiltelefonerna! Använd det bara till jobbet! Så är i alla fall min mening om ”nallarna”. (*SDS 6/8 1999*).

Så irritationen har säkert betydligt större utbredning än vad jag antydde ovan. Citatet stöder också en iakttagelse av att modellen på nallen i vissa ungdomsgrup-

per är en kraftfull markör av den personliga stilen. Den visar vilken grad av modernitet man har.

Irritationsmoment

1. Jag retar mig på att många mobilister, både normalpratare och missbrukare, ofta talar med för mina öron alltför hög röst. Liksom många som talar i vanliga stationära telefoner verkar de inte riktigt lita på att tekniken av sig själv förmår bära deras röst ända fram till mottagaren. De tycks vilja hjälpa tekniken genom att skruva upp sin egen röstvolym.

2. Särskilt illa berörd blir jag när talarna inte har en gest som visar att de talar just i mobiltelefon. Utvecklingen har ju nu kommit dithän att man t.ex. kan stå med händerna i fickorna och samtidigt tala ljudligt utan att det finns någon synlig samtalspartner eller nalle. Jag kunde förstå gången jag stötte på detta beteende inte förstå vad som försiggick. Åkallade talaren högre makter? Men beteendet har blivit allt vanligare, och jag har insett hur det hela fungerar tekniskt och att det finns en sorts ändamålsenlighet i det. Irritationen har minskat något. Kunskap om ändamålsenligheter ger alltså större tolerans, och det är den sortens tolerans som språkvetare i allmänhet ger sken av att ha i kraft av sin insikt.

3. Jag störs också av att nallepratarna är onåbara med blickar. Jag kan inte le mot dem eller glo ilsket på dem, inte ens när de finns i en position som normalt borde gjort blickkontakt möjlig. De finns där, och de är vakna. Jag kan se och höra dem. Men jag verkar inte existera för dem.

4. Nallarna förknippades i början av sin tillvaro med yuppier. Detta kan tillsammans med mobilisternas högröstadhet och onåbarhet ge ett intryck av att de är allmänt kaxiga. Manliga mobilister sitter ibland tillbakalutade med ena benet lagt över det andra. Sådant kan också bidra till intrycket av kaxighet.

5. Mobilpratarna blir naturligtvis också påträngande genom att jag i vissa lägen motvilligt måste lyssna eller medvetet anstränga mig för att *inte* lyssna på deras struntsamtal. (Jag inser naturligtvis att struntpratet är viktigt för etablerandet och upprätthållandet av sociala relationer. Det skulle bli förfärande tyst i vår värld om alla alltid skulle förmedla väsentlig information. Men här spills detta strunt ut också över mig som ofrivilligt tvingas höra på.)

Det konstiga är att jag inte retar mig på folk som *utan nalle* samtal om motsvarande innehåll. En anledning till detta är kanske att jag som åhörare av mobilsamtal lockas att göra en psykologivistisk ansträngning, fylla i de budskap jag inte hör för att göra det hela meningsfullt. Jag får ett behov av att föreställa mig mottagaren och dennas repliker. Det behovet och den ansträngningen blir naturligtvis inte aktuella om de samtalande t.ex. sitter i samma tågkupé som jag själv. Vid samtal i fasta telefoner tycks inte detta behov vara lika starkt. Dels är talaren då oftast mer avskild, dels ger nog viss kännedom om talaren och miljön tillräckligt med ledtrådar för att jag inte ska behöva anstränga mig för att uppfatta någon form av normalitet och ändamålsenlighet i samtalet.

De irritationsframkallare som jag nu har nämnt har alltså rört fall där jag själv

inte är direkt inbegripen i samtalet, jag är åhörare – inte mottagare. Jag har i dessa fall egentligen inte med saken att göra mer än på så sätt att talandet ingår i min miljö. Men det finns också fall där nallepratandet kan gripa in mer direkt i det egna samtalet. Min son Lasse berättade t.ex. att han hade träffat sin barndomsvän. De hade inte setts på länge och inledde ett livfullt samtal. Hennes mobil ringde, hon svarade den uppringande med att hon pratade med Lasse och bad att få ringa upp senare. Likväl breddade mobilsamtalet ut sig, och när hon efter fem minuter hade avslutat det hade luften gått ur ansiktemot-ansikte-samtalet.

Det verkar alltså som om icke närvarande personer får prioritet för (en del av) mobilisterna. (Som en följd av förundran över tekniken och moderniteten?) Om den tredje parten i det här samtalet hade varit kroppsligen närvarande hade irritationen inte uppstått, åtminstone inte med samma styrka. Alla hade då varit indragna i en gemenskap. Den kraftfullaste irritationsframkallaren är kanske att en etablerad gemenskap störs. Den ersätts av en mental icke-närvaro hos nalleprataren, trots att hon har påtaglig, kroppslig närvaro.

Några bakomliggande normer

Utifrån dessa irritationsmoment skulle man alltså kunna komma fram till följande (normalt omärkliga) normer för all dagliga samtal.

Vi anpassar vår röstvolym till en sorts standard för den aktuella talmiljön – det är skillnad på kyrkor och fotbollsplaner. Vi anpassar den också efter en mental närhets- och avståndsdimension – det är skillnad på godnattsagor och utskällningar.

Ett exempel på brott mot den här

regeln för röstpassning kan man iakttä hos den sociala grupp som på semesterorter brukar kallas *stockholmare* (i det här fallet en mer socialt än geografiskt grundad benämning). I snabbköpet på sådana orter retar dessa ”stockholmare” urbefolkning och andra genom att tala högljutt över flera frysdiskar om t.ex. vilka personer som ska komma till kvällens middag. Sådana i och för sig oförargliga trivialiteter retar man sig på. Denna irritation kan i själva verket utgöra grund för gränsdragningen mellan ”stockholmare” och ”vanligt folk”.

Anledningen är antagligen att de högt talande behandlar övriga närvarande som om de inte vore närvarande. Vi som retar oss uppfattar det i alla fall så.

En annan sida av röstvolymregeln är att man inte heller bör tala med alltför låg volym. För då utestänger man de övriga, d.v.s. talar som om man önskade att de inte vore närvarande.

Vi utgår i kommunikation ifrån att folk är vettiga och handlar med ett rimligt syfte. Filosoferna Jan Andersson och Mats Furberg (1969:29) är inne på en liknande tanke, när de formulerar en princip om ”avsändarens vederhäftighet”. De menar t.ex. att om man tar bort den här principen, så faller förutsättningarna för (att lära sig) språk över huvud taget. För vad skulle hända om vi måste misstro vettigheten och vederhäftigheten hos varje talare vi stöter på? Om vi t.ex. skulle tvingas misstänka att varje fenomen skulle kunna få olika benämningar vid varje omnämnande? Om alla lurades? Alltid? Förresten skulle man väl inte ens kunna luras utan den principen.

Vi har normer för hur stort revir vi får ta för oss. De omedvetna ”trafikreglerna” för turtagning i samtal gör att vi oftast inte

utan särskild anledning ”kolliderar” och pratar i munnen på varandra. På samma sätt stöter vi vanligtvis heller inte mot varandra när vi går på trottoarer, inte ens i stora folksamlingar gör vi det. Skulle det ske, så säger normen att vi ska be om ursäkt. Normalt har vi alltså en intuition som säger oss hur stort utrymme vi får ta språkligt och kroppsligt. Fast olika personer kan förstås ha olika uppfattningar om hur stort det egna reviret kan vara vid ett visst givet tillfälle. Det beror på hur de uppfattar de inbördes maktrelationerna.

Nallepratarna följer förstås normerna för röstvolym, vettighet och ianspråktagande av utrymme när de *inte* talar i sina mobiler. Men när de gör det, så blir de som förbytta.

Responsa och se!

Socialpsykologen Johan Asplund har bl.a. i boken ”Om hälsningsceremonier, mikromakt och asocial pratsamhet” (1987:10 ff.) använt sig av begreppet ”social responsivitet” vid analys av relationer mellan deltagare i kommunikation. Han menar att personer är socialt responsiva när de i olika former av umgänge tar notis om varandra, samspejar och ger äkta gensvar på varandras beteenden. Motsatsen är förstås ”asocial responslöshet”. Asplund försöker urskilja ett samspel mellan dessa två fenomen i det sociala umgängets elementära former. När den sociala responsiviteten är total råder ett ”responsorium”. ”Inom ramen för ett responsorium finns inga inslag av av asocial responslöshet, men till allt det som faller *utanför* responsoriet förhåller sig de involverade personerna asocialt responslöst”.

Som exempel på responsorier nämner Asplund just telefonsamtal där man

glömmer sin omgivning. Han anför som exempel också två boxare som är totalt upptagna av varandra och sitt boxande, och ”om endera av dem börjar uppmärksamma vad som sker utanför ringen så kan det stå honom mycket dyrt”. Han anför även som exempel två personer som under en middagsbjudning börjar flirta intensivt. Detta väcker misshag som bottnar i att de två i sin självupptagenhet har isolerat sig från alla andra, menar Asplund. (Fast en och annan kan nog tycka att det hela är enbart rart.)

Många sponsorer genomförs i det avskilda och privata, men många verksamheter som tidigare utövats i detta avskilda privata börjar allt mer utövas också öppet inför mångas ögon och öron. Ett exempel på detta är att allt fler, ännu så länge mest ungdomar, intensivt kysser och omfamnar varandra öppet på bussar och gator. De första gångerna jag stötte på detta kunde jag bli irriterad. Nu blir jag ömsint och avundsjuk. I TV ventileras privata, personliga problem öppenlyst i soffor. Också politiska frågor dryftas i samma soffor. Gränsen mellan det privata och det offentliga suddas rent allmänt ut allt mer (Svensson 1988).

”Vad som sker vid ett sponsoriiums *gräns* är alltid värt att lägga märke till”, skriver Asplund (1987:12). Och det är alltså just det jag försöker göra här. Men till skillnad från Asplund menar jag att nalleboxarna bör ägna en blick också åt vad som ”sker utanför ringen”. Såvida de inte vill skapa irritation förstås.

Åhörare är också mottagare

Det lär förekomma att folk pratar i nalle utan att det finns någon mottagare i andra ändan av ”tråden”. De gör det för att visa

åhörarna i omgivningen att de är upptagna personer i farten. I sådana fall får metaforen *nalle* tillbaka något av sin ursprungliga betydelse, d.v.s. ungefär ’någon att hålla mot kinden och tala med’. Man talar alltså *med* sin nalle, inte *via* den. ”Jag talar (utan mottagare, men med åhörare), alltså finns jag”, verkar vara den underliggande existentiella motiveringen.

Besläktat med det statushöjande inslaget i den här typen av samtal är s.k. ”namedropping”, som innebär att man i ett samtal markerar närhet till kända personer genom att då och då i förbigående omnämna dem, helst med smeknamn: *Och då sa Calle* [d.v.s. Carl Bildt] *till Janne* [d.v.s. Jan Guillou]... På så sätt försöker man höja sin egen status i sina egna, mottagarens och åhörarnas öron (jfr Sigurd 1980:22).

Samtalsanalyser har hittills, rimligt nog, främst inriktat sig på kommunikationen mellan de aktiva parterna i ett samtal (sändare och mottagare som byter roller). Mobilister och nallar visar dock att det kan vara intressant att mera studera också åhörarnas roll i samspelet.

För de direkt involverade i ett samtal har språkfilosofen H.P. Grice (1967) formulerat följande regler (maximer):

Säg så mycket som är nödvändigt och inte mer!
Var sanningsenlig!
Håll dig till saken!
Var klar!

Dessa regler är fundamentala om man enbart ska överföra information, och de fungerar bra om man ska kommunicera med datorer, skriva avhandlingar e.d. Men i all dagliga samtal måste man också lägga till ytterligare en regel: Var hövlig! Visa

hänsyn! Och det är just den regeln – tillsammans med den första – som i vårt fall bör utvidgas till att gälla också de passiva åhörarna. (De första fyra ursprungliga reglerna hos Grice rör ju enbart de direkta mottagarna av budskap.) Den tillagda regeln om hövlighet också mot åhörarna skulle då kunna konkretiseras ungefär så som jag gör i de välvilliga råd som jag presenterar i slutet av min artikel.

Nallen är ny

När telefonen var ett nytt fenomen i vår kultur gavs det i telefonkatalogen anvisningar om hur man rent språkligt skulle bete sig när man använde den, både som uppringare och svarare. Det har också utvecklats oskrivna regler för hur man talar i telefon, regler som barn lär sig efter hand. I ett inledande stadium svarar en del barn t.ex. regelvidrigt: ”Hej! Vad vill du?”. Detta är ett svar som numera kan göras fullt rumsrent genom de nya s.k. nummerpresentatörerna. Dessa registrerar och visar den uppringandes nummer, och för en svarande som vet vem som har det visade numret kan det vara helt på sin plats att hoppa över sin del av svarsritualen och svara som ett barn i exemplet ovan.

På samma sätt ger telebolagen numera anvisningar för hur man bör formulera inspelade svar på telefonsvarare. Många ungdomar gör överdådigt kreativa avvikelser från dessa anvisningar. Många uppringare blir för övrigt förlägna över att uppmanas tala till telefonsvararens bandspelare, och dessutom göra det koncist och på kort tid. Själv har jag i vissa lägen tvingats lägga på luren, i tankarna formulera mitt ärende och därefter ringa upp igen och presentera det för telefonsvararen. Det visar att vi egentligen är vana vid att for-

mulera budskapet med stöd av den andre.

Mobiltelefonerna har inga anvisningar för språkligt beteende, vad jag vet. En sak har jag dock noterat som en förändring i den inledande sociala fasen av nalle-samtalen i förhållande till samtal vid stationära telefoner. Det är att man inte i första hand frågar den uppringande ungefär: ”Hur står det till?” utan kanske framför allt: ”Var(t) är du?”. En sådan fråga hade naturligtvis i de flesta fall tätt sig helt förfelad i en värld där alla telefoner är stationära. Men den visar vårt behov av att veta i vilken miljö vår samtalspartner vistas. Det hjälper oss att tolka det som sägs.

Förändringar

Irritationsmomenten har nog också, åtminstone ännu så länge, att göra med att talandet i nalle är en nyhet som bryter mot en generell regel om att var sak ska ha sin plats. ”Man talar i telefon i telefoner.” I den satsen står *telefon* och *telefoner* för den traditionella typen av (något så när) stationära apparater i (något så när) avskilda utrymmen, där avskildheten manifesteras av apparatens plats och av den talandes kroppshållning och röstbehandling.

Första gången jag förundrades – inte irriterades – över en mobilist var på Arlandas urinoar. En man stod där med kotten i ena handen och nallen i den andra och meddelade att något låg längst till höger i andra lådan uppifrån. Det är bara drygt tio år sedan, i slutet av 1980-talet, och nallen var en exklusiv statuspryl. Skulle samma sak inträffa nu, så skulle jag antagligen inte förundras – bara irriteras. Irritationsanalys skulle alltså också kunna användas för att få syn på hur språkattityder förändras i tiden, d.v.s. som inslag i en sorts språklig mentalitetshistoria.

Mobiltelefonens status har sjunkit nu när minsta barn och värsta buse i nalle talar. Snart blir det kanske därför status i att *inte* tala i mobil inför andra. Troligast är väl dock att själva verksamheten "att tala i mobil" kommer att bli lika omärkt som verksamheten "att tala i telefon". Olika verksamheter har sin egen "synlighetshistoria", värd att också den synliggöras i ett historiskt perspektiv.

Sverige är världens mobiltätaste land, och – som det verkar – också ett land med ännu så länge mycket tillåtande normer för handhavandet. Åtminstone lär normerna vara betydligt striktare i USA som ligger på andra plats i fråga om nalletäthet.

Vi lånar så många kulturella fenomen från USA. Kommer vi möjligen att låna in också mer tuktade normer för hur man talar i mobiler? Fast vi klarar det kanske av egen kraft. För irritation kan vara en grogrund för framväxandet av stramare normer.

Välvilliga råd

Jag har här försökt lansera irritationsanalys som en metod för att tydliggöra normer. De särskilda irritationsmoment som jag har noterat har lett mig vidare till betraktelser över normer för all dagliga samtal. Dessa leder i sin tur nu fram till följande råd för hur en person som pratar i nalle i ett offentligt rum ska kunna reta folk i sin omgivning lite mindre.

1. Tala inte med högre röstvolym än omgivningen.
2. Markera med en gest att du talar i mobil, så att folk förstår att du har en avsikt och en mänsklig mottagare för ditt talande.
3. Visa att du är medveten om de andras närvaro genom att vara nåbar för deras

blickar. Visa att du vet att de vet vad du håller på med.

4. Ta inte "alltför" stort kroppsspråkligt utrymme. Gå hellre undan eller gör dig liten och vänd dig bort. På så sätt markerar du att du trots allt är medveten om de andras närvaro.

5. Tala helst inte alls inom andras hörhåll. För hur du än gör det, visar du asocial responslöshet.

Litteratur

Asplund, Johan, 1987: *Om hälsningsceremonier, mikromakt och asocial pratsamhet*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.

Einarsson, Jan, 1999: "Mobilister och nallar i forskningens tjänst". *Alla tiders språk*. En vänskrift till Gertrud Pettersson november 1999. Red.: Inger Haskå & Carin Sandqvist. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 55. Lunds universitet.

Grice, H.P., 1967: "Logic and conversation". *William James Lectures*. Harvard University.

Josephson, Olle, 1999: "Folk och språkvetares – om attityder till svenska språket". *Språkvård* 2/1999.

Sigurd, Bengt, 1980: "Förnamnsreformen". *Språkvård* 2/1980.

Svensson, Jan, 1988: *Kommunikationshistoria. Om kommunikationsmiljön i Sverige under fem sekler*. Lund: Studentlitteratur.

SDS. *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*. Postis. 6/8 1999. Malmö.

Insändare

Under denna rubrik publiceras kortare brev från läsekretsen. De ämnen som tas upp bedöms vara av allmänt intresse.

Benchmarking

I Frågor och svar i Språkvård 4/1999 föreslås att *benchmarking* skulle kunna över sättas med bl.a. *nyckeltalsmätning*, vilket jag inte tycker är så lyckat. Med *nyckeltal* menas som regel de talvärden, referensvärden, som vissa parametrar, låt oss kalla dem *nyckeltalsparametrar*, bör anta, alternativt ligga över eller under, för att t.ex. ekonomin i ett företag ska anses sund. Nyckeltal är alltså inget som mäts. Denna uppfattning stöds också av definitionerna av *benchmark* i Webster's lexikon:

- 1) a surveyor's mark made on a permanent landmark that has known position and altitude: bench marks are used as reference in determining other altitudes within a given line of levels.
- 2) A standard or point of reference in measuring or judging quality, value, etc.

Alternativ 2 passar väl in på min uppfattning av nyckeltal.

Benchmarking innebär när det används i näringslivet alltid en jämförelse

av liknande verksamheter, vilket borde framgå av det motsvarande svenska ordet. *Prestandajämförelse* eller *verksamhetsjämförelse* vore kanske mera adekvat i detta sammanhang.

När det gäller *benchmarking* i samband med program passar *prestandamätning* bättre, eftersom det här inte primärt handlar om att jämföra ett program med andra. I Nationalencyklopedin behandlas *benchmark* endast i samband med programprestanda och då översatt som *norm* eller *måttstock*.

Med mina förslag får man också benämningar som särskiljer de två företagsdelar som följer sig bakom *benchmarking*, och det kan ju vara praktiskt.

Åke Rullgård

Vända på en slant

Jag har stött på ett uttryck som är nytt för mig, som jag gärna förmedlar. Det var busschauffören på linje 53 som, när han småpratade med mig, sa om den nya bussen: *Den är lättkörd och vänder på en slant*. Jag förstår vad han menar, även om jag aldrig tidigare har stött på den varianten av uttrycket *att vända på en femöring*.

Egentligen ligger det ju bättre i tiden; i dag minns väl knappast hälften av vår befolkning femöringarna.

Svante Björkman, Stockholm

Svenska språknämnden

Svenska språknämnden är sammansatt av representanter för olika organisationer med intresse för svenska språket och svensk språkvård. Ordförande är professor Mats Thelander och sekreterare professor Margareta Westman, tillika föreståndare för sekretariatet.

Nämnden har till uppgift att följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift och att bedriva språkvård. I samarbete med de övriga språknämnderna i Norden verkar nämnden för att bevara och stärka den nordiska språkgemenskapen.

Det dagliga arbetet utförs vid nämndens sekretariat av tio personer, varav sju språkvårdare. Arbetet består i att bedriva viss forskning, att ge råd i språkfrågor åt myndigheter,

företag och enskilda, att granska texter, att medverka i konferenser och kurser, att utarbeta ordböcker och språkliga handledningar, att redigera skriftserien och tidskriften Språkvård.

Nämndens skriftserie omfattar för närvarande 81 nummer. I ordboksserien har hittills utkommit en dansk-svensk ordbok, en etymologisk ordbok, en svensk handordbok, en skolordlista (utgiven gemensamt med Svenska Akademien), en ordbok över nyord i svenskan, en lista över svenska ortnamn (utgiven gemensamt med Lantmäteriverket), en norsk-svensk ordbok och en skandinavisk ordbok (utgiven gemensamt med Nordiska språksekretariatet).

Språkvård

36:e årgången ISSN 0038-8440

Redaktör och ansvarig utgivare:
Margareta Westman

Redaktionssekreterare:
Lena Moberg

Annonser i Språkvård:
Anita Karlsson 08-442 42 00

Prenumerationspris för år 2000 (4 nummer)
vid prenumeration direkt hos nämnden:
för privatpersoner 100 kr + porto
för företag och övriga 125 kr + porto

Redaktion och expedition:

Svenska språknämnden
Box 20057, 104 60 Stockholm
tfn 08-442 42 00, fax 08-442 42 15

e-post: info@spraknamnden.se

Språknämnden på Internet:
<http://www.spraknamnden.se>

Telefonrådgivning (vard. 09.00-12.00):
08-442 42 10

Tryck: Berlings Skogs, Trelleborg 2000